

³ Конституція України від 28.06.96 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁴ Відомості Верховної Ради УРСР від 27.08.1991. – 1991 – № 35. – Ст. 466.

⁵ Там само.

⁶ *Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П.* Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 216.

⁷ *Процюк І. В.* Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління: монографія / І. В. Процюк. – Х.: Право, 2012. – С. 454.

⁸ *Битяк Ю. П.* Досвід формування політико-правових моделей у контексті Європейського конституціоналізму (сайт Конституційної Асамблеї).

⁹ Конституція України. Науково-практичний коментар / Редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.: Нац. акад. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – С. 696.

Резюме

Бак В. І. Взаємовідносини Президента України та Верховної Ради України у сфері формування органів публічної влади.

У науковій статті автор досліджує конституційно-правові основи встановлення та регламентації взаємовідносин Президента України та Верховної Ради України у сфері формування органів публічної влади. Зокрема, зосереджується увага на необхідності удосконалення норм Конституції України в процесі конституційних змін задля забезпечення реалізації публічної (державної) влади на засадах чіткого розподілу її функцій та повноважень і встановлення дієвої системи стримань та противаг.

Ключові слова: публічна влада, державна влада, Президент України, Верховна Рада України, Конституційний договір, Конституція України, конституційна реформа.

Резюме

Бак В. И. Взаимоотношения Президента Украины и Верховной Рады Украины в сфере формирования органов публичной власти.

В научной статье автор исследует конституционно-правовые основы регламентации взаимоотношений Президента Украины и Верховной Рады Украины в сфере формирования органов публичной власти. В частности, акцентируется внимание на необходимости усовершенствования норм Конституции Украины в процессе конституционных изменений с целью обеспечения реализации публичной (государственной власти) на основе распределения функций и полномочий, и установление функциональной системы сдерживания и противовесов.

Ключевые слова: публичная власть, государственная власть, Президент Украины, Верховная Рада Украины, Конституционный договор, Конституция Украины, конституционная реформа.

Summary

Bak V. Relations of the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine in the Sphere of Forming Public Power Bodies.

The scientific article author studies the constitutional and legal grounds of establishing and regulating relations of the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine in the sphere of forming public power bodies. Particularly, the attention is paid to the necessity of improving the standards of the Constitution of Ukraine in the process of constitutional changes, aimed at ensuring public (state) power realization on the basis of clear distribution of its function and authorities and establishing the efficient system of checks and balances.

Key words: public power, state power, the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Constitutional Agreement, the Constitution of Ukraine, a constitutional reform.

Отримано 25.11.2013

УДК 347.7 (477)"452.3"1710–1991 pp.

К. Г. БОБЕРСЬКА

Крістіна Григорівна Боберська, ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

ПРАВО НА ЗАЙНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КОНСТИТУЦІЙНИХ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ УКРАЇНИ 1710–1991 РР.

У процесі формування громадянського суспільства право на зайняття підприємницькою діяльністю визнається важливою суспільною цінністю, економічним підґрунтям становлення України як демократичної, соціальної та правової держави. Дослідження еволюції даного права, долучення до його історичного й сучасного генезису є невід'ємною частиною правової спадщини України, необхідною умовою подальшого розвитку конституціоналізму нашої країни.

Незважаючи на достатньо велику кількість наукових праць у сфері прав та свобод людини і громадянина у вітчизняній науці конституційного права відсутні комплексні дослідження історичного розвитку права на зайняття підприємницькою діяльністю, чим і зумовлено актуальність обраної для статті теми. Науковцями дана проблема побіжно порушувалась лише в загальному контексті історії держави і права (В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін.), розвитку економічних прав людини і громадянина (О. М. Гончаренко) та становлення Конституції України (М. В. Томенко). Метою даного дослідження є розгляд витоків та відображення окремих етапів становлення права на зайняття підприємницькою діяльністю в конституційних та нормативно-правових актах України 1710–1991 років.

Передумови зародження права на зайняття підприємницькою діяльністю виникли ще за часів існування Київської Русі, де значного поширення набуло зайняття ремеслом, промислом та ремісництвом. Джерельною базою даного етапу слугували положення «Руської правди» та договори Київської Русі з Візантією. Однак першою суттєвою спробою врегулювання даних відносин стало укладення Конституції Пилипа Орлика «Договорів і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького» (1710 р.), яка за оцінкою українських істориків є однією з перших європейських конституцій. У даний період процвітає торговельна діяльність, тому виникають перші спроби врегулювання даного виду підприємницької діяльності на ярмарку та в системі оподаткування. Цей факт підтверджується у ст. 16 Конституції Пилипа Орлика, в якій зазначається: «Не раз нужденний люд нарікає, благаючи спасу, і висловлює свої образи й обурення тим, що і збирачі податків і ярмаркові комісари щокрок переслідують силою-силенно незвиклих і непомірних здирств. Через ті утиски убогому чоловікові незмога й приступити до ярмарку, аби продати яку дрібницю для порятунку від нужди чи що для домашньої потреби приставати без ярмаркового мита. Отже, орендарі та їхні підлеглі нехай стягають мито до військової скарбниці з ввезення лише певних товарів і лише в точно визначеному універсалами розмірі, не вимагаючи від купців нічого зайвого і не чинячи ані найменшого здирства вірним убогим людям. Рівно ж і ярмаркові комісари нехай стягають мито лише з тих осіб, які зобов'язані його сплачувати, а не з убогих людей, котрі приїжджають на ярмарок, аби щось дешево продати чи прикупити для власних потреб»¹.

Права на зайняття підприємницькою діяльністю як такого в цих документах не було закріплено, але положення ст. 10 Конституції вказують на подальший розвиток та захист ремісництва як тогочасної форми права на зайняття підприємницькою діяльністю: «Також ремісників не примушувати без дозволу до виготовлення замовлених до хатнього вжитку речей»². Наприкінці XVIII ст. на Лівобережжі та Півдні України діяло законодавство Росії, що регулювало правовий статус ремісників. Основу цього законодавства становили ремісничі положення 1789 р. та статут про цехи 1799 року³. Отже, в даному випадку спостерігається виокремлення ремісників в окрему групу, а тому, на нашу думку, відбувається узаконення підприємництва. З огляду на подальшу правову історію України можна сказати, що ремісництво стає підґрунтям для економічного розвитку України, а також для конституційного закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю у суверенній державі.

З плином часу змінюється не тільки розвиток права на зайняття підприємницькою діяльністю, а й його суб'єкти. З моменту підписання Маніфесту 19 лютого 1861 р. селяни отримують право укладати усілякі дозволені законом договори, зобов'язання тощо. І як результат – надавалася свобода торговельно-підприємницької діяльності. Селяни мали право займатися торгівлею без одержання торговельних свідоцтв і сплати мита, відкривати й утримувати на законній підставі фабрики та різні промислові, торговельні і ремісничі заклади, записуватися у ремісничі цехи, займатися ремеслом у своїх селищах і продавати свої вироби як в селищах, так і в містах, вступати у гільдії, торгові розряди⁴.

Наступний етап закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю характеризується активізацією створення конституцій, їх проектів та інших нормативно-правових актів, який розпочався у 1918 р. із створенням Директорії УНР. Відразу після зайняття Києва Директорія оприлюднила ряд актів, спрямованих проти поміщиків і буржуазії, а 26 грудня 1918 р. видала Декларацію, з прийняттям якої розпочалася аграрна реформа. У якій Директорія УНР заявила також про намір експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння для перерозподілу їх серед селян. У той період підприємницька діяльність отримала назву «спекуляція» і постійно переслідувалася владою.

У положеннях Декларації УНР від 26 грудня 1918 р. передбачалося, що «<...> Всі зусилля свої Директорія УНР направить на таку організацію народного господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моменту, коли нищиться старий капіталістичний світ й на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску. Директорія УНР вважає своїм обов'язком взяти під керування УНР головні галузі української промисловості і направити господарство в них в інтересах працюючих класів і всього громадянства, а не малої групи класа великовласників. Всі форми спекуляції Директорія УНР нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть організовані «комісії боротьби з спекуляцією»⁵.

У параграфі 321 Проекту Конституції (Основних державних законів) УНР у Загальних засадах зазначається, що «Кожний громадянин, що вийшов з-під влади батьків чи опікунів, має право цілком вільно визначати рід своїх занять в галузі економічної або якої іншої діяльності, що не заборонена законами, і вільно розпоряджатися прибутками от своїх заробітків і майна»⁶.

Револьюційний період на українських землях знаменується діяльністю Центральної Ради і прийняттям нею чотирьох універсалів та Конституції УНР від 29 квітня 1918 року. У жодному з цих конституційно-правових актів не проголошуються економічні права людини і громадянина⁷.

Оприлюднена 29 квітня 1918 р., в день скинення Павлом Скоропадським Центральної Ради, «Грамота до всього українського народу» проголошувала встановлення одноосібної влади гетьмана. Порівняно з попередніми документами вона вперше закріплює свободу торгу: «В області економічній і фінансовій відбудується повна свобода торга і відчиняється широкий простір приватного підприємства і ініціативи»⁸.

Також уваги заслуговує конституційний Проект Правительственої Комісії по виробленню Конституції Української держави (1920 р.), де в статті 30 «забезпечується вільність торгу та промисловості, ремесла, а також вільність складання умов в межах діючих законів»⁹.

Нарис Проекту основних законів (Конституції) Української держави Миколи Сціборського (стаття 30) покладає на державу функцію планування та контролю, а також «забезпечить громадянам усі можливості творчого вияву приватної ініціативи та здорового змагу в господарській діяльності»¹⁰.

Наступним документом, який мав значний вплив на закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні, є проект Конституції Західно-Української Народної Республіки С. Дністрянського (1920 р.). Це досить великий за обсягом документ, який містить 130 розгорнутих положень (окремих параграфів), логічно та змістовно об'єднаних у три глави: «Держава і право», «Державна влада» та «Право народів на самовизначення».

Параграф 22 підрозділу «Свободи» покладає обов'язок на державу «взяти під захист економічно слабшого перед економічно сильнішим». Наголошується, що держава не може втручатися у підприємницьку діяльність, але у випадку, коли важливішими виявляються економічні цілі суспільства, допускаються обмеження «законами індивідуальної свободи дій окремих людей». У параграфі 23 підкреслюється важливість підприємництва у даний період, як наслідок проголошується свобода та рівність у праві на зайняття промислом¹¹. Тож право на зайняття підприємницькою діяльністю у Конституції Західно-Української Народної Республіки С. Дністрянського закріплюється у ст.ст. 22, 23 у вигляді «здійснення господарської свободи людини та свободи промислу».

Для більш глибокого розуміння проблеми слід згадати, як за радянської влади науковці були позбавлені можливості досліджувати питання теорії та практики підприємництва. Підприємницька діяльність офіційно піддавалася критиці та належала до невластивих соціалізму явищ. Приватна підприємницька діяльність була заборонена, прирівнювалася до серйозних кримінальних злочинів (відповідно до положень Кримінального кодексу 1922, 1926, 1960 рр.).

Також слід зазначити, що за часів радянської влади в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Ці акти закріпили позитивні наслідки соціальної еволюції і формальні атрибути української радянської державності. Особливо наголошувалося на необхідності вирішення соціально-економічних питань як невідмінної передумови створення світлого майбутнього. Право на зайняття підприємницькою діяльністю не було закріплено у жодному з цих актів.

Хоча в ст. 9 Конституції СРСР від 5 грудня 1936 р. вказувалося, що «поряд із соціалістичною системою господарювання, яка є панівною формою господарської діяльності у ССРСР, допускається законом дрібне приватне господарство одноосібних селян і кустарів, засноване на особистій праці і яке виключає експлуатацію чужої праці»¹².

Російський дослідник підприємницької діяльності 60–80 рр. ХХ ст. Є. О. Андрюхін вважає, що в зазначений період співіснували два типи підприємництва – офіційне та діяльність громадян, за яку передбачено покарання. У своїй роботі він запропонував зайняття дозволеними некооперативним промислом і ремеслом вважати підприємництвом, а також саме цей вид діяльності доцільно аналізувати як офіційне підприємництво¹³. Тож у радянський період підприємництво починалося з унормування діяльності селян та кустарів. Відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР «Про кустарно-ремісничі промисли громадян в Українській РСР» від 22 січня 1970 р. № 41 заборонялися такі кустарно-ремісничі промисли, як вовнорозчісувальний, ремонт автомашин, вулканізація автомобільних покришок і камер, виготовлення валянок, хімічне чищення одягу, вироблення виноградного і плодово-ягідного вина для продажу. В обласних центрах і містах Києві та Севастополі заборонялося також займатися перевезенням пасажирів і вантажів власним гужовим транспортом.

Дана ситуація мала позитивні зрушення з прийняттям постанови Ради Міністрів Української РСР «Про заходи по виконанню в республіці закону СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність» від 15 квітня 1987 р. № 127, який фактично надавав право на зайняття підприємницькою діяльністю, встановлюючи перелік видів індивідуальної трудової діяльності, на які громадяни можуть придбавати патенти, і розміри щорічної плати за патент в Українській РСР. Також даним нормативним актом встановлювався перелік видів індивідуальної трудової діяльності, заняття якими забороняються в Українській РСР: виготовлення значків і жетонів; виготовлення свічок, ікон та церковного оздоблення; розмноження різного роду друкованої і фотопродукції, тиражування грампластинок, кінофільмів, магнітних записів; вироблення виноградного і плодово-ягідного вина для продажу. Причому схожі положення були започатковані у Конституції (Основного закону) України від 20 квітня 1978 р., відповідно до ст. 17 якої допускалась індивідуальна трудова діяльність у сфері кустарно-ремісничих промислів, сільського господарства та побутового обслуговування населення. Закон СРСР «Про загальні засади підприємницької діяльності громадян в СРСР» від 2 квітня 1991 р. № 2079-1 започаткував правове закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю, надавши можливість громадянам СРСР, іноземцям, особам без громадянства та групам громадян (партнерів) займатися підприємництвом (ст. 3). У зазначеному нормативно-правовому акті вперше було визначено права та обов'язки підприємців,

особливості державної підтримки підприємництва та захист їх прав. Ще більшу позитивну динаміку розвитку підприємництва надав закон СРСР «Про кооперацію в ССРСР» від 26 травня 1988 р., в якому зазначалося, що кооперативи можуть створюватися і діяти в сільському господарстві, в промисловості, будівництві, на транспорті, в торгівлі й громадському харчуванні, у сфері платних послуг та інших галузях виробництва і соціально-культурного життя. Кооператив мав право займатися будь-якими видами діяльності, за винятком заборонених законодавчими актами Союзу РСР, союзних і автономних республік. Окремими видами діяльності, які визначаються законодавством Союзу РСР, союзних і автономних республік, кооперативи мають право займатися тільки на підставі ліцензій.

Таким чином, помітними були певні зміни у ставленні українців до підприємництва: люди почали усвідомлювати: підприємницька діяльність – це не обов'язково обман, експлуатація трудящих, шахрайство чи пошук легкої наживи, як це подавалося за радянських часів¹⁴.

Проголошення Верховною Радою України 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України та схвалення 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України створило умови для демократичних перетворень у нашому суспільстві й державі. Право на зайняття підприємницькою діяльністю – це, по суті, єдине право на теренах сучасної України, яке зазнало настільки значних змін у ставленні до нього держави.

У розділі II Концепції Конституції України від 22 травня 1991 р., присвяченому правам людини і громадянина, передбачалося закріплення прав людини, які вже були у тексті діючої радянської Конституції, а також ті, які раніше Основним Законом не проголошувалися, зокрема: «право володіти майном одноособово або спільно з іншими та займатися підприємництвом»¹⁵. Пізніше дані положення були втілені у ст. 42 Конституції України від 28 червня 1996 р. та інших нормативно-правових актах (наприклад, Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р. та ін.).

Отже, процес закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю доцільно розподілити на окремі етапи, в межах яких можна виокремити яскраво виражені тенденції. Перший охоплює час існування Київської Русі, коли формувалися потреби у врегулюванні зовнішніх торгових відносин. Характерною рисою другого етапу було отримання князівських та королівських грамот на підприємництво. Саме під час даного етапу розвитку права на зайняття підприємницькою діяльністю розпочалося регулювання останнього на конституційному рівні. У подальшому дане право відображалося у конституційних та нормативно-правових актах як ремісництво, свобода торгівлі (торга), право на зайняття промислом, господарська свобода (ініціатива) людини, що свідчило про різноманітність поглядів державної влади на дане явище. Під час четвертого етапу було закріплено право одноособно або спільно з іншими займатися підприємництвом.

Проаналізувавши закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю крізь призму історико-правових джерел, поглядів науковців і творців текстів конституцій та їх проектів, можна зробити висновок про те, що генезис вищезазначеного права був нерозривно пов'язаний з формуванням української державності.

¹ «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / Відп. ред. В. А. Смолій; упорядники М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. – Львів: Світ, 2011. – С. 271.

² Там само. – С. 269.

³ Історія держави і права України. Підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рожина, В. Д. Гончаренка. – Том 1. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 275.

⁴ Там само. – С. 418.

⁵ Конституційні акти України 1917–1920: Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 102–103.

⁶ Там само. – С. 213.

⁷ Гончаренко О. М. Розвиток економічних прав людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. М. Гончаренко; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – С. 42.

⁸ Там само.

⁹ Історія української Конституції: навчальний посібник / Микола Томенко. – К.: Освіта, 2009. – С. 136.

¹⁰ Там само. – С. 314.

¹¹ Конституційні акти та проекти доби Української революції (1917–1920 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.univ.kiev.ua/download/Library-KNU-History/Sources/Constitutionalism%20PyzhykAM%20-%20Konstitutsiyni%20akty%20ta%20proekty%20oby%20Ukrains%20revolyutsii.pdf>. – Назва з екрана.

¹² Конституція СРСР від 5 грудня 1936 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>. – Назва з екрана.

¹³ Андрюхин Е. А. Предпринимательская деятельность советских граждан в 60–80-х гг. XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.asu.ru/2010/4-1/hist/TheNewsOfASU-2010-4-1-hist-03.pdf>. – Назва з екрана.

¹⁴ Різник С. В. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / С. Р. Різник; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2008. – С. 14.

¹⁵ Історія української Конституції: навчальний посібник / Микола Томенко. – К.: Освіта, 2009. – С. 324–325.

Резюме

Боберська К. Г. Право на зайняття підприємницькою діяльністю в конституційних та нормативно-правових актах України 1710–1991 рр.

Статтю присвячено дослідженню становлення права на зайняття підприємницькою діяльністю. У ній окреслено етапи розвитку права на зайняття підприємницькою діяльністю та його конституційного закріплення. У статті охарактеризовано конституційні та нормативно-правові акти України 1710–1991 рр. у контексті регулювання ними права на зайняття підприємницькою діяльністю.

Ключові слова: генезис, конституція, нормативно-правовий акт, право на зайняття підприємницькою діяльністю, промисел, ремісництво.

Резюме

Боберская К. Г. Право на занятие предпринимательской деятельностью в конституционных и нормативно-правовых актах Украины 1710–1991 гг.

Статья посвящена исследованию становления права на занятие предпринимательской деятельностью. В ней обозначены этапы развития права на занятие предпринимательской деятельностью и его конституционного закрепления. В статье охарактеризованы конституционные и нормативно-правовые акты Украины 1710–1991 гг. в контексте регулирования ими права на занятие предпринимательской деятельностью.

Ключевые слова: генезис, конституция, нормативно-правовой акт, право на занятие предпринимательской деятельностью, промысел, ремесло.

Summary

Boberska K. Right to be engaged in entrepreneurial activity in the constitutional and normative and legal acts of Ukraine in 1710–1991 s.

The article investigates development of the right to be engaged in entrepreneurial activity. The stages of the right to be engaged in entrepreneurial activity development and its constitutional consolidation were singled out. The constitutional and normative and legal acts of Ukraine in 1710–1991 s were characterized in the context of their regulation of the right to be engaged in entrepreneurial activity in the paper.

Key words: genesis, constitution, normative and legal act, right to be engaged in entrepreneurial activity, trade, craft.

Отримано 25.11.2013

УДК 342.71(477)

О. П. ОГУРЦОВ

Олексій Петрович Огурцов, суддя окружного адміністративного суду м. Києва

ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

У вітчизняній науковій літературі достатньо ґрунтовно досліджувалися різні аспекти конституційно-правового статусу людини і громадянина в цілому, а також окремих суб'єктів конституційного права¹.

Водночас дослідженню законодавчих основ конституційно-правового статусу осіб без громадянства приділено недостатньо уваги. Оскільки визначення зазначеного статусу належить до сфери юрисдикції держави, що впливає з її суверенного права встановлювати відповідний правопорядок, дотримуватися якого зобов'язані всі особи, які перебувають на території України, це питання потребує належного наукового забезпечення.

Основна мета статті полягає у здійсненні аналізу законодавчих актів, що визначають конституційно-правовий статус осіб без громадянства в Україні, та обґрунтуванні пропозицій щодо його вдосконалення.

Розгляд означеної проблеми доцільно, на наш погляд, розпочати із з'ясування деяких термінологічних питань.

У багатьох наукових дослідженнях містяться різні визначення терміна «конституційно-правовий статус». При цьому відмінності між ними в основному стосуються переліку елементів, які пропонують включити до визначення зазначеного поняття.

Не занурюючись у дискусію з цього питання, оскільки це не входить до завдання дослідження, зауважимо, що поділяємо думку авторів, які розглядають конституційно-правовий статус як цілісний внутрішньо узгоджений комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених прав, свобод і обов'язків². Виходячи з цього, пропонуємо розглядати термін «конституційно-правовий статус особи без громадянства» як цілісний внут-